

SZENT ATANÁZ GÖR. KAT. HITTUDOMÁNYI FŐISKOLA
INSTITUTUM SANCTO ATHANASIO NOMINATUM

ATHANASIANA

43

Nyíregyháza
2016

ATHANASIANA
a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola folyóirata

Alapítva 1995-ben

Főszerkesztő
Ivancsó István

A szerkesztőbizottság tagjai:
Janka György, Szabó Péter, Véghseő Tamás, Vincze Krisztián

A szerkesztőség címe:
Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola
H 4400 Nyíregyháza
Bethlen G. u. 13–19.
Tel./Fax: +36/42/597-600
www.atanaz.hu
atanaz@atanaz.hu

Postacím
H 4401 Nyíregyháza, Pf. 303.

Felelős kiadó: Véghseő Tamás rektor

© Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2016

ISSN 1219-9915

Megrendelhető a fenti címek bármelyikén
Az egyes számok ára: 1.000 Ft

Tartalom

TANULMÁNYOK

Nemzetközi Teológiai Bizottság: A „sensus fidei” az egyház életében	7
Kocsis Tamás: Aki Isten gyermekének hívja magát... (Bölcs 2, 13) – Isten gyermeke és a család az ókori Közel-Kelet és Izrael bölcességében	62
D. Tóth Judit: Szóképek és alakzatok mint szövegkritikai érvek? (Néhány megjegyzés Nüsszai Szent Gergely szebasztéi negyven mártír dicsőítésére mondott első homíliájához)	84
Sárándi Tamás: Szempontok a hajdúdorogi püspökség egyházközségeinek kiválasztásánál	102
Vincze Krisztián: Simone Weil Istenhez vezető útja a szépségen keresztül	128
Soltész János: A bűn feletti győzelem a megtérésben és a megbocsátásban	140
Medvigy Mihály (ford.) – Melles Tivadar (közread.): Synodus episcoporum ritus byzantini catholicorum ex antiqua Hungaria Vindobonae a. 1773 celebrata die 1 martii celebrata in Collegio Croatico – Protocollum II. – Magyarországi bizánci rítusú püspökök 1773-as bécsi zsinata március elsején a Horvát Kollégiumban – Jegyzőkönyv II.	152
Kruppa Tamás: A teremtett idő és az örök élet feszültsége a keresztény hitben	163

KÖZLEMÉNYEK

Vincze Krisztián: Az emberi én szemben az abszolútummal – Kierkegaard a kétségbeesésről és az istenhitről	175
Balogh Győző: A cigánység megkeresztelhető vallási elemei	184

Janka György: Görögkatolikus kispapok a börtönben 1962-ben 197

KÖNYVAJÁNLO

Legújabb könyvek 208

KRÓNIKA

A 2016/2017-es tanév első félévének fontosabb eseményei 257

BIBLIOGRÁFIA

Gánicz Endre: Keleti egyházi bibliográfia magyar nyelven 2015–2016 270

SÁRÁNDI Tamás

Szemponatok a hajdúdorogi püspökség egyházközségeinek kiválasztásánál

TARTALOM: 1. Bevezetés; 2. A magyar és román történetírás nézetei a püspökség megalakulásáról; 3. A hajdúdorogi püspökség megalakulása és a román tiltakozás; 4. A hajdúdorogi püspökségbe bekerült egyházközségek kiválasztási szempontjai; 5. Kísérlet a pápai bulla módosítására; 6. Következtetések.

TAMÁS SÁRÁNDI: Considerations in the Selection of Parishes for the Bishopric of Hajdúdorog

The final major conflict during the existence of the Austro-Hungarian Monarchy unfolded in conjunction with the establishment of the Greek Catholic Bishopric of Hajdúdorog. The most fervent reaction was triggered by the selection of the parishes to be included in the new bishopric, and the demand to modify the Papal Bull arose already in this period. Questions raised in connection with the establishment of the Bishopric included issues such as to what extent its creation was motivated by the intention to satisfy the spiritual needs of the Hungarian faithful or, possibly, to ensure their protection, as well as how great a political function it was meant to have with a view to assimilation. Based on the investigation reported on in this paper, it is reasonable to suggest that the large number of the Hungarian faithful justified claims for an independent bishopric and the concomitant spiritual requirements. In the selection of parishes, the different treatment of Romanian and Ruthenian church components represented an important consideration. It was defined as a goal to extract all the Romanian parishes, while, out of the Ruthenian church component, only part of those living in a continuous block along the Upper-Tisza were to be removed. In a rather unprofessional manner, instead of the native language (i.e. nationality), it was the commonly spoken language that was used as the chief criterion. 96.4% of the believers in the parishes composed accordingly also spoke Hungarian, so no substantial counter-arguments could be adduced against the arrangement. Approximately 1/3 of the 26 thousand ethnically non-Hungarian faithful lived in mixed or predominantly Romanian settlements, primarily in Szatmár and Bihar Counties, as well as in Székely Land. Except for Székely Land, an area to be regarded as part of the diaspora in this respect, the settlements were situated in a single block certainly permitting a more favourable demarcation. Apart from considerations of ethnicity, the demarcation was implemented along political lines as well. The fact that the Bull of Foundation was not subjected to revision

and the failure to exchange the disputed parishes may be attributed to this circumstance among other things.

I. Bevezetés

Az Osztrák–Magyar Monarchia fennállásának utolsó nagy – nemzetközi visszhangot is kiváltó – konfliktusa a hajdúdorogi görögkatolikus püspökség megalapítása körül bontakozott ki. Ennek oka az, hogy a püspökség felállításának egyházi és lelki indoklását végig átszöttek politikai és nemzetiségi szempontok. A kérdésről a magyar és román történetírás napjainkban is ellentétes véleményt képvisel, habár az utóbbi időben történt közeledés az álláspontok között. A püspökség létrejötte hosszas és összetett folyamat volt, amelyet több szempontból is érdemes vizsgálni. A leghevesebb reakciót az új püspökségbe bekerülő egyházközségek kiválasztása okozta, és már a korszakban felmerült a pápai bulla módosítása iránti igény. Egy alapos vizsgálat több kérdésre is választ adhat. Például megvilágíthatja, hogy mennyire a magyar hívek lelki szükségleteinek kielégítésére, esetleg védelmére hozták létre a püspökséget, és mennyire szántak neki politikai, asszimilációs szerepet. Ezen szempontok körüljárása egyrészt választ adhat a két történetírás nézőpontbeli különbségeire, valamint arra, hogy mennyire volt életképes „konstrukció” az új püspökség. 1940-et követően a magyar kormány egyházpolitikájában és ezzel szoros összefüggésben a nemzetiségpolitikában fontos szerepet kapott a püspökség joghatóságának kiterjesztése a visszacsatolt területekre. Ekkor újra felszínre kerültek a megalakuláskor felmerült konfliktusok. Jelen írásban a kérdéscsoport első felével kívánunk foglalkozni, és csak a kontextus felvázolásakor térünk ki vázlatosan a püspökség megalakítására, valamint az azt megelőző mozgalomra. Ugyanakkor igyekszünk korabeli források és statisztikák segítségével minél alaposabban körüljárni a püspökségbe bekerült egyházközségek kiválasztásának szempontjait.

2. A magyar és román történetírás nézetei a püspökség megalakulásáról

A magyar és román történetírás érthető módon ellentétes nézőpontból közelít a püspökség megalakulásának folyamatához. A magyar fél a dualizmus időszakában felgyorsuló asszimiláció eredményeként létrejött több százezres

magyar görögkatolikus közösség jogos igényeként tekintett a püspökségre.¹ Az 1910-es népszámlálás több mint 300 ezer magyar görögkatolikus hívót talált, akik egy része az ország észak-keleti részében, viszonylag összefüggő területen koncentrálódott. Jogosnak mutatkozott az igény, hogy számukra külön püspökséget állítsanak fel, amelynek a liturgikus nyelve a magyar. Az asszimiláció mellett ez az igény amiatt is erősödött fel a 19. század második felében, mert 1853-ban a román érsekség felállítása nyomán a magyarországi görögkatolikus egyház püspökségei nemzetiségi alapon különültek el. Ezt tetézte, hogy a görögkatolikus hívek legnagyobb csoportját alkotó román és rutén lakosok a liturgiában használhatták saját nyelvüket, míg a magyart liturgikus nyelvként csak éppen megtűrték. A korszakban a közvélemény nehezen fogadta el, hogy léteznének a magyar görögkatolikus hívek, hol ruténnek, hol romának titulálta őket és származásukkal vagy az általuk használt liturgia nyelvvel azonosította őket. A növekvő számú magyar identitású hívek jogosan érezhették úgy, hogy a magyar államnak kötelessége számukra is biztosítani az anyanyelv használatát, ha ugyanezen jogokkal a nemzetiségek élhetnek.² A Vatikán azonban sorozatosan elítélte a magyar nyelv liturgikus használatát, nem támogatta az élő nyelvek alkalmazását a liturgiában, hogy gátolja a nacionalizmus terjedését az egyházban.³ A többszöri tiltás hatására a kibontakozó mozgalom belátta, hogy a magyar liturgia bevezetését nem tudja keresztülvinni, így fő követelése egy új püspökség felállítása lett, amelyben a magyar anyanyelvű hívek többségben legyenek. A többször kért és sürgetett lépés 1912 nyarán következett be a hajdúdorogi püspökség felállításával. A püspökség megszületését a mozgalom vezetői sikerként, a több évtizedes küzdelem, a „kálvária út” végeként értelmezték.⁴ A püspökség azonban csak részben elégítette ki az elvárásokat, hiszen a híveknek csak 2/3-át foglalta magába. Másrészt a hivatalos nyelv az ógörög lett, a magyart csak korlátozottan (prédikáció és énekek esetén) használhatták. A püspökség létrejöttét követően sem csillapodtak az indulatok, a román egyházi vezetők egy része

1 Elsősorban SALACZ GÁBOR, *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918*, München 1974, illetve PIRIGYI ISTVÁN, *A magyarországi görögkatolikusok története*, Nyíregyháza 1990 munkákra gondolunk.

2 Vö. VÉGHSEŐ TAMÁS – KATKÓ MÁRTON ÁRON (szerk.), *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, I. kötet 1778–1905*, Nyíregyháza 2014, 34–36.

3 Míg az ószláv nyelv bevett liturgikus nyelvnek számított, addig a román nyelv használatát kivételnek tekintette, erre a kompromisszumra szükség volt az unió létrejöttékor.

4 Vö. VÉGHSEŐ TAMÁS – TERDIK SZILVESZTER – KOCSIS FÜLÖP, „... minden utamat már előre láttad.” *Görögkatolikusok Magyarországon*, Strasbourg 2012. 38.

ugyanis nem tudta elfogadni azt. Alig páréves működést követően a püspökség területének és vele együtt híveinek nagy részét az első világháború végén elveszítette. Fennállásának első szakaszában csak korlátozottan tudta ellátni egyházi és spirituális szerepét, ami azt a látszatot erősítette, hogy az egyházi formációnak hangsúlyos politikai szerepet is szántak. James Niessen amerikai történész szerint Hajdúdorog legnagyobb jelentősége magában a létében keresendő és abban, hogy minden nehézség ellenére fenn tudott maradni.⁵ Kétségtelen, hogy mind a püspökség felállítását szorgalmazó mozgalom, mind a magyar kormányzat szempontjából a kérdést végigkísérte annak politikai vetülete, és a nemzetközi megítélésben az egyházi szempontok mellett ugyanolyan hangsúlyos volt nemzetiségpolitikai szerepe.⁶ Ezt jól mutatják a püspökség felállításának körülményei is. 1912-ben a kormányzat is belpolitikai céloknak rendelte alá, ezáltal kívánta letörni a parlamenti ellenzéket és egységbe kovácsolni a politikai pártokat a számára fontos döntések érdekében.⁷

Ezek a szempontok részben érthetővé teszik a román történetírás eltérő álláspontját, amely mind térben, mind időben változott. A vélemények három nézőpont köré csoportosultak: egyrészt a magyar hívek létének és számának megítélése, másrészt a püspökségbe kerülő egyházközségek kiválasztása körüli tárgyalások, harmadrészt a püspökség jellege (egyházi vagy politikai).

Az első kérdéssel kapcsolatos korabeli és későbbi történetírást alapvetően meghatározta a korszak román egyházi és politikai elitjének véleménye, elsősorban Ștefan Cicio Pop román politikus és Vasile Hossu szamosújvári püspök parlamenti felszólalásai. Vasile Hossu – a Székelyföldet leszámítva

5 Vö. NIESSEN, JAMES, „Hungarians and Romanians in Habsburg and Vatican Diplomacy: The Creation of the Diocese of Hajdúdorog in 1912”, in *The Catholic Historical Review* 2 (1994) 256.

6 Az 1868-ban létrejött Állandó Végrehajtó Bizottság 1881-es határozatában állást foglalt amellett, hogy a létrehozandó püspökség fontos szerepet játsszon a magyar nyelv terjesztésében a nemzetiségi vidékeken. Vö. VÉGHSEŐ TAMÁS: „Kísérlet egy magyar görögkatolikus püspökség felállítására 1881-ben”, in SOMORJAI ÁDÁM – ZOMBORI ISTVÁN (szerk.), *Episcopus, Archiepiscopus Benedictinus, Historicus Ecclesiae. Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára*, Budapest, 2016, 315–325. Ezen kívánt segíteni az 1898-ban létrejött Görög Szertartású Katolikus Magyarok Országos Bizottsága, amely igyekezett visszaadni a mozgalomnak eredeti egyházi jellegét.

7 A magyar kormányzat azzal kívánta az obstruáló ellenzéket megnyerni a napirenden lévő véderőtörvény megszavazásának, hogy azt egy nemzeti szempontból fontos ügy, a magyar püspökség felállítása előzte meg. Mivel Ferenc Józsefnek fontos volt a törvény megszavazása, cserébe megígérte, hogy kieszközli a pápánál a püspökség felállítását. A kormányzat tehát eleve belpolitikai céljainak rendelte alá a püspökség ügyét. A püspökség felállításának körülményeire vonatkozóan lásd VÉGHSEŐ TAMÁS, „A Hajdúdorogi egyházmegye felállításának közvetlen előzményei”, in *Athanasiana* 35 (2013) 109–121.

– kétségbe vonta a magyar hívek létét, szerinte csak elmagyarosodott román hívekről lehet szó.⁸ Ehhez kapcsolódik a román történetírásban máig élő mítosz, amely szerint a püspökség létrehozását a magyar kormányzat úgy tudta elérni, hogy becsapta X. Piusz pápát, és hamis adatokat szolgáltatott a magyar hívek számáról. A pápa megtévesztésének motívuma először Pop 1914-es beszédében fordul elő. Ő azzal magyarázza a megtévesztést, hogy a magyar hívek valójában a magyar liturgiát szerették volna elérni, és az ógörögöt csak a pápa megtévesztésére találták ki, hogy elérjék, hogy legalább egy püspökséget hozzanak létre számukra.⁹ A mítosz később tovább fejlődött, és odáig fajult, hogy 1912 februárjában Hossu püspök látogatást tett a pápánál, aki sirva adta elő, hogy a magyarok becsapták őt. Ugyanakkor ígéretet tett a bulla románoknak kedvező módosítására.¹⁰

A második szempont vitái a megalakulás körülményei körül forognak. Ezek azt firtatják egyrészt, hogy a püspökség megalakításakor folytak-e tárgyalások a román püspökökkel, másrészt pedig azt, hogy melyek voltak a kiválasztás szempontjai, és számszerűen hány román hívő került az új püspökség joghatósága alá. Cicio Pop parlamenti beszédében elsősorban azt hangsúlyozta, hogy az új püspökség megsérti az 1853-as pápai bulla által meghatározott román egyházi autonómiát, meglátása szerint örök időkre.¹¹ Másrészt

8 Vö. „A görögkatolikus püspökség felállításáról szóló törvényjavaslat tárgyalása”, in *Felsőházi Napló* (1913. június 20.), 42. Hossu szerint ezt az is bizonyítja, hogy a Székelyföldön nem volt tiltakozás az átcsatolás miatt. Ennek ellentmond, hogy 11 székelyföldi településről érkezett tiltakozás. Vö. PIRIGYI, *A magyarországi görögkatolikusok*, 113. Másrészt a tárgyalások folyamán sikerült elérni, hogy négy székelyföldi egyházközséget nem csatoltak át. „Tanulmány a hajdúdorogi görög szertartású katolikus püspökség revíziójával kapcsolatos teendőkről”, 1913. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL OL), K 26 Miniszterelnökségi Levéltár, Központilag Iktatott és Irattározott Iratok (a továbbiakban K 26), 1642. csomó, 1915, XXV. tétel. 1799/1911. 71–79.

9 Cicio Pop interpellációja a hajdúdorogi püspökségben történt visszaélésekről. Vö. *Képviselőházi Napló* (1914. május 14.), 435–437.

10 Jelenlegi információk szerint a mítosz először egy 1939-ben megjelent műben tűnik fel a forrás megjelölése nélkül: Vö. VICTOR BOJOR, *Episcopii diecesei gr.-cat. de Gherla acum Cluj-Gherla (1856–1939)*, Târgu Mureș 1939, 560. Az információ napjainkban is megjelenik. A görögkatolikus egyház történetét bemutató, 2005-ben megjelent mű Hajdúdorogról szóló alfejezetének mottója a pápa állítólagos szavai: „Mi hanno ingannato” – Becsaptak. AURELIA ȘTIRBAN – MARCEL ȘTIRBAN, *Din istoria Bisericii Române Unite de la începuturile sale până la 1918*, Satu Mare 2005, 341.

11 Pop szavaira Csernoch János esztergomi prímás válaszolt felsőházi beszédében. Elismerte, hogy a pápai bulla garantálta annak idején a román érseki tartomány határait és autonómiáját, azonban minden bulla csak addig érvényes, amíg az egyházi érdek nem kívánja annak módosítását. Vö. „A görögkatolikus püspökség felállításáról szóló törvényjavaslat tárgyalása”, in *Felsőházi Napló* (1913. június 20.), 45.

bírálta a püspökségbe bekerült egyházközsegek kiválasztásánál alkalmazott szempontokat, illetve azt, hogy nem vették figyelembe minden tekintetben a román érdekeket, és több tízezer olyan román hívőt csatoltak el, akik román többségű egyházközsegekben éltek. Habár a román püspökök elismerték, hogy tárgyaltak velük az egyházközsegek kiválasztásakor,¹² ez a tény teljesen hiányzik a román történetírásból. A parlamenti vitával egy időben megjelent műben két nagy sérelmet említ meg a szerző a püspökség kapcsán: hogy román nemzetiségű híveket is átcsatoltak; és hogy határait a román püspökök megkérdése nélkül alakították ki.¹³ Ez a vonulat napjainkig uralja a román történetírást, a tárgyalásokra vonatkozó információ teljesen hiányzik a püspökség megalakulását legkiegyensúlyozottabban tárgyaló műből is.¹⁴

A püspökség történetét tárgyaló legtöbb mű annak asszimilációs jellegét hangsúlyozza. Iudita Călușer például „mesterséges alakulatnak” tartja Hajdúdorogot, amelynek román egyházközsegeket is alárendeltek asszimilálás céljából.¹⁵ Az utóbbi időben megjelent művekben már árnyalódott a kép, a szerzők egyszerre hangsúlyozzák a magyar hívek jogos igényét és az erre rátelepedő politikai célokat. Marius Bucur Hajdúdorog esetét jó példának tartja arra, hogy a püspökség egyszerre volt vallási intézmény, a nemzetiségi érzület és az állami célok kifejezésének eszköze.¹⁶ Ezt egészíti ki a püspökség megalakulásának történetét monografikus alapossággal megíró Cecilia Cârja véleménye, aki szerint a magyar hívek jogos igénye kétségtelen, azonban a püspökség egyszerre volt politikai projekt, és egy olyan formáció, amelynek egyházi jellege eltörpült politikai céljai mellett.¹⁷

12 A parlamenti vita kapcsán egymásnak ellentmondó nyilatkozatok jelentek meg arról, hogy a püspökség felállításáról szóló tárgyalásokon a román püspökök részt vettek-e. Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter szerint nem. Hossu beszéde tisztázta a vitát: eszerint egy alkalommal kikérték véleményüket, de a későbbiekben már nem hívták meg a tárgyalásokra. Vö. „A görögkatolikus püspökség felállításáról szóló törvényjavaslat tárgyalása”, in *Felsőházi Napló* (1913. június 20.), 41. A tárgyalások menetére a későbbiekben visszatérünk.

13 Vö. VALER MOLDOVAN, *Biserica în serviciul maghiarizării*, Brașov, 1913, 16.

14 Vö. CECILIA CÂRJĂ, *Biserica și politică. Înfîntarea episcopiei de Hajdudorogh (1912)*, Cluj Napoca 2012.

15 Vö. IUDITA CĂLUȘER, *Episcopia greco-catolică de Oradea*. Oradea 2000, 357.

16 Vö. IOAN-MARIUS BUCUR, *Din istoria bisericii greco-catolice române 1918–1953*, Cluj Napoca 2003, 39.

17 Habár meglátásunk szerint nem a legjobb hasonlat, Cârja a püspökség helyzetét az 1919-ben Nagykároly központtal egyoldalúan és az egyházi szabályokat felrúgva létrehozott Román Nemzeti Vikariátussághoz hasonlítja. Akkor az érintett egyházközsegek kimondták elszakadásukat Hajdúdorogtól és csatlakozásukat egykori román püspökségükhöz. A szerző szerint mindkét esetben egyházi intézményről van szó, de annak politikai vonatkozása hangsúlyosabb, mint az egyházi.

A püspökség kapcsán még szólnunk kell a román történetírás egyháztörténeti vonulatáról is. A román egyházak 19. századi története napjainkra az egyik legkutatottabb és legfigyelemreméltebb eredményeket felmutató területté nőtte ki magát. Fontos azonban kiemelni, hogy az egyháztörténeti kutatások terén kettősség figyelhető meg. A kolozsvári egyetemhez kapcsolódó egyháztörténeti iskola mellett továbbra is alkotnak az egyházhoz kapcsolható különböző személyek, akik műveikben az egyház hivatalos szemléletét igyekeznek tükrözni. A szemléletbeli és módszertani váltás 1989-et követően az ő esetükben nem következett be. Megfigyelhető egy úgynevezett görögkatolikus és egy ortodox vonulat,¹⁸ ezek továbbra is nacionalista, sérelmi diskurzusban tárgyalják az egyháztörténet különböző szegmenseit. Az úgynevezett görögkatolikus vonulat legjobb példái Marcel Ştirban könyvei a görögkatolikus egyház történetéről, amelyek Hajdúdorog történetét a románokkal szembeni igazságtalanságként mutatják be, az ellene fellépő korabeli román elit mozgalmát pedig a 19. századi román nemzetiségi mozgalom részeként tárgyalják.¹⁹ Az ortodox vonulat példájának Mircea Păcurariu több kiadást megért műve tekinthető. Ő eleve kétségbe vonja a magyar hívek létét, a püspökségre pedig mint politikai eszközre tekint, amelynek célja a románok elidegenítése és a román egyház megtörése.²⁰ A 2000-es évek óta ez a vonulat visszaszorulóban van.

3. A hajdúdorogi püspökség megalakulása és a román tiltakozás

A hajdúdorogi püspökség megalakulásának előzményeit és konkrét lépéseit feltárta ugyan a történetírás, de szükségesnek tartjuk vázlatos ismertetését.

A 18. századtól meginduló, majd a 19. század második felében felgyorsuló asszimiláció következtében a 20. század elejére egy több mint 300 ezret számláló magyar nyelvű görögkatolikus közösség jött létre Magyarországon. Míg 1880-ban a magyar görögkatolikusok száma 135 ezer volt, 1910-re ez 304

18 Külön érdekesség, hogy a görögkatolikus egyház történetének miért van úgynevezett ortodox vonulata. Az ortodox nacionalista diskurzus kétségbe vonja a görögkatolikus egyház létét, és az egyházi uniót csak eltévelyedésnek tartja, ezért az ortodox egyház történetén belül tárgyalja a görögkatolikusok történetét is.

19 Vö. ŞTIRBAN – ŞTIRBAN, *Din istoria Bisericii*, 341–343.

20 Vö. MIRCEA PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Sibiu 2007, 360–362.

ezerre nőtt, és az egyik leggyorsabban növekvő közösséggé vált.²¹ A növekedés egyértelművé tette, hogy forrása nem a természetes szaporulat, hanem elsősorban az asszimiláció, amely magasabb volt, mint az országos átlag. A 19. század közepén a magyar görögkatolikusok mozgalmat indítottak előbb a magyar liturgikus nyelv, majd egy külön püspökség felállítása érdekében. A fent vázolt asszimilációs nyereségre a magyar kormányzat is felfigyelt, és a 20. század elejétől felkarolta a mozgalmat.²²

A magyarországi görögkatolikus magyar hívek helyzete sajátos volt. Habár legnagyobb számban Északkelet-Magyarországon, viszonylag összefüggő területen éltek, a teljes közösség öt püspökség területén volt szétszórva. Míg a 18. században két nagy – a munkácsi és a fogaras-gyulafehérvári – püspökségbe szervezve éltek, ez a helyzet a 19. század közepén megváltozott. 1853-ban, két új – a szamosújvári és lugosi – püspökség felállítását követően létrehozták az erdélyi román érsekséget. A görögkatolikus egyház – ha jogilag nem is, de – gyakorlatilag két részre oszlott: a román görögkatolikus egyházrészre, amely külön, autonómiával rendelkező érsekségbe szerveződött, valamint a rutén egyházrészre, amely az esztergomi érsekségnek volt alárendelve és a munkácsi és eperjesi püspökségből állt. Ettől kezdve a két egyházrész fejlődése más utat követett. Míg a román egyházrész hangsúlyosan felvállalta a nemzetiségi érdekek képviselését²³ és területére mint kompakt nemzetiségi területre tekintett,²⁴ a rutén egyházrészben nem indult meg hasonló folyamat, a mindenkor püspököket és a papságot sikerült megnyerni a korabeli magyar nemzeteszmének, és nem is indultak meg szeparatista törekvések. Ezt a helyzetet idővel a Vatikán is szentesítette, a leiratokban külön román és rutén egyházzól beszélt.²⁵ Ebből kifolyólag a rutén és román püspökök is másképp

21 Vö. SZANTNER VIKTOR, *A hajdúdorogi egyházmegye története a kezdetektől 1920-ig*, Budapest 2010, (PhD-dolgozat, kézirat), 89–92.

22 A KSH által 1904-ben készített tanulmány szerint megfelelő körülmények között a görögkatolikus egyház lehetne a magyarosodás és az államhűség terjesztésének legfőbb eszköze. Vö. „A KSH felterjesztése Tisza miniszterelnöknek a magyar ajkú görögkatolikusok statisztikájáról” (1904. október 20.), in VÉGHSEŐ – KATKÓ (szerk.), *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez*, 563–575.

23 A román egyházrész nemzeti jellegének hangsúlyozása a püspökség felállítása kapcsán is többször előkerült a román fél érvelésében, legtisztábban Vasile Hossu felsőházi beszédében. A román történetírás úgy értelmezte, hogy ezt mind a magyar kormányzat, mind a Vatikán elfogadta. Vö. BOJOR, *Episcopii diecesei*, 565.

24 Vö. „Emlékirat a görögkatolikus magyarok részére kérelmezett új egyházmegye alapítása ügyében”, 1910. MNL OL, K 26, 1642. csomó, 1915, XXV. tétel. 1799/1911. 204–207. A tanulmányt Melles Emil budapesti görögkatolikus pap írta.

25 Uo.

viszonyultak a magyar hívek nyelvi igényeihez. A hívek számának növekedésével – egyes helyeken már a 18. század végén – megjelent az egyházban is a magyar nyelv. Kezdetben csak bizonyos énekekre és imádságokra, majd fokozatosan az egész Szent Liturgiára, és más szertartásokra is kiterjedt. A rutén püspökök nem léptek fel ellene, sőt támogatták, viszont a 19. század második felétől a román egyházzásban csak megtűrt, adott esetben tiltott volt a magyar nyelv használata. Ennek oka az, hogy a rutén (szláv) és román nyelv bevett, liturgikus nyelvnek számított az egyházban, a magyar viszont nem.²⁶ A Vatikán is következetesen ragaszkodott ahhoz az állásponthez, hogy nem engedélyezi a népnyelv megjelenését az egyházban, csak a szent (holt) nyelveket. Az egyházban használt szláv nyelv nagyon közel állt a ruténok nyelvéhez, és fokozatosan a román egyház is bevezette a nyelvújítást, így az élő román nyelvet használták, nem az elavult ó-románt.²⁷ Az a furcsa helyzet állt elő, hogy a nemzetiségek használhatták saját nyelvüket a templomban, a magyar hívek viszont nem, vagy csak megtűrve.

A 20. század elején a magyar nyelv liturgikus használata nagyon esetleges volt, nem állt egyenes arányban a hívek számával. Inkább a helyi pap személyiségétől függött, illetve attól, hogy az egyházközség rutén vagy román püspök fennhatósága alá tartozott. Az 1900-as népszámlálás szerint a görögkatolikus hívek 57%-a volt román, 28,7% rutén és 13,4% magyar.²⁸ Ezzel szemben a 2102 görögkatolikus egyházközség 70%-ában használták a románt, 19%-ban a rutént és csak 8,2%-ban (173 egyházközség) a magyart.²⁹ Emiatt a KSH a 20. század elején már arra figyelmeztetett, hogy a román érsekségben folyik a magyar hívek visszaasszimilálása, amivel szemben a kormánynak fel kellene lépnie. A jelenség okát abban látta, hogy a román püspökök elenségesen viseltetnek a magyar hívekkel és nemzeteszmével szemben, és ebben kormányzati hibák is közrejátszottak: egyrészt a kormány elismerte az egyházzsér nemzetiségi jellegét, másrészt engedte a nemzetiségi mozgalom

26 A Vatikán a két esetre kivételként tekintett, amelyekre az egyházi unió miatt volt szükség. Élő nyelvet csak akkor lett volna hajlandó elfogadni, ha egy egész nép katolikus hitre való áttérése a tét. Vö. CĂRJA, *Biserică și politică*, 125.

27 Vö. SZABÓ JENŐ, *A görög-katolikus magyarság utolsó kálvária-útja 1896-1912*, Budapest 1913, 133..

28 Vö. SZANTNER, *A hajdúdorogi egyházmegye története*, 89–90.

29 Csak a román érsekséget figyelembe véve ez az arány még rosszabb. A magyarok aránya itt 6,1%-ot ért el, az 1521 egyházközség közül azonban csak 49-ben (3,2%) használták a magyar liturgiát. Vö. „A KSH felterjesztése Tisza miniszterelnöknek a magyar ajkú görögkatolikusok statisztikájáról”, (1904. október 20.), in VÉGHSEŐ – KATKÓ (szerk.), *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez*, 563–575.

beszűrődését az egyházba, és nem figyelt kellően a püspökök kiválasztására.³⁰ A püspökség megalakulása előtti utolsó, 1910-es népszámlálás szerint a magyar hívek száma 304.322 fő (15,1%) volt, a magyarul is beszélők aránya pedig megközelítette az 500 ezret.³¹

A mozgalom 1868-ban indult, amikor országos gyűlést hívtak össze Hajdúdorogra, ahol elhatározták, hogy feliratban fordulnak a kormányhoz magyar püspökség felállításáért és a magyar liturgikus nyelv szentesítéséért.³² A következő 40 évben többször is előálltak hasonló kérésekkel, azonban kezdetben sem a katolikus egyház, sem a kormányzat támogatását nem élvezték. A folyamat során több szakaszt figyelhetünk meg annak függvényében, hogy a magyar liturgia vagy az önálló püspökség gondolata volt-e előtérben. 1881-ig a liturgia kérdése volt a fő követelés, ekkor a magyar római katolikus főpapság tiltakozása miatt azt levették napirendről, és a püspökség megalakítása került előtérbe. 1896-ban a világi tényezők tiltakozása miatt ismét a liturgiát kezdték követelni, ám ekkor a Vatikán betiltotta a magyar nyelv használatát.³³ A millenniumi ünnepség keretében ugyanis Budapesten magyar nyelvű misét mutattak be az egyetemi templomban, és ennek híre eljutott a Vatikánba. A vizsgálat nyomán a Szentszék szembesült a magyar nyelv elterjedt használatával, és annak betiltása mellett döntött. Ezt követően a döntését több alkalommal megismételte, és fenntartotta a magyar kormány tiltakozása ellenére is.³⁴ 1898-ban létrehozták a Görög Szerartású Magyarok Országos Bizottságát, amelynek célja a mozgalom megtisztítása volt a nacionalista és politikai felhangoktól, és a magyar liturgia bevezetését szerette volna elérni a fennálló egyházi keretek között.³⁵ Ezt követően került sor 1900-ban a millenniumi év keretében a római zarándokútra, amelyen több száz hívő mellett a két rutén püspök is részt vett. A zarándokok memorandumot nyújtottak át a pápának, és ismét kérték a magyar liturgia elfogadását. A memorandumra válasz ugyan nem érkezett, de feltehetően ez volt

30 A tanulmány javaslatokat is tesz a kérdés rendezésére: rutén püspökök kinevezése a román püspökségek élére, az egyházon belüli nemzetiségi izgatás csökkentése, a kanonokok számának növelése. Idővel a püspökválasztó kongresszuson így a magyar érzelmek kerülhetnének többségbe. *Uo.*

31 Vö. „Tanulmány a hajdúdorogi görög szerartású katolikus püspökség revíziójával kapcsolatos teendőkről”, 1913. MNL OL, K 26, 1642. csomó, 1915, XXV. tétel. 1799/1911. 71–79.

32 Vö. PIRIGYI, *A magyarországi görögkatolikusok*, 90.

33 Vö. KATKÓ MÁRTON ÁRON, „Mérőföldkő a magyar és román görögkatolikusok egyháztörténet-írásában”, in *Egyháztörténeti Szemle* 3 (2015) 55.

34 Vö. CÂRJA, *Biserică și politică*, 113–154.

35 Vö. „...minden utamat”, 26–29.

az a pillanat, amikor a Vatikán megértette, hogy valós problémáról van szó, amelyet kezelni kell.³⁶

Ennek ellenére még több mint tíz év telt el az ügy részleges rendezéséig. A püspökség megalakulásának előzményeit és körülményeit tisztázta Végheő Tamás, ezt nem részletezzük. Azt azonban hangsúlyoznunk kell, hogy a püspökség 1912-es megalakulása mögött egyértelműen belpolitikai okok álltak. A kormány úgy akarta megoldani a parlament előtt fekvő – és a király számára is fontos – véderőtörvény megszavazását, hogy azt előzze meg egy nemzetileg fontos ügy elintézése.³⁷ Minekutána jelezték a püspökkari konferenciának és a Vatikánnak is, hogy a püspökség felállítása Ferenc József személyes érdeke, mindkét testület egyetértett azzal. A magyar kormány hivatalosan 1911 júniusában kezdeményezte a Vatikánnál a püspökség megalakulását. Merry de Vall bíboros, államtitkár azonnal pozitívan reagált, így a püspökség a hasonló esetekben döntő befolyással rendelkező Propaganda Fide Kongregáció megerősítésével jött létre.³⁸ Ez részben magyarázat arra is, hogy miért volt teljesen hatástalan a későbbi román tiltakozás. A püspökséget létrehozó bullát egy évvel később, 1912 júniusában adta ki a pápa.

A püspökség létrehozása a magyar hívek szempontjából csak félsikernek tekinthető, mivel a Vatikán csak azzal a kikötéssel egyezett bele, hogy a püspökség hivatalos nyelve az ógörög lesz, a magyar nyelvet – a római katolikus gyakorlathoz hasonlóan – csak az úgynevezett extraliturikus cselekedetekben lehet majd használni.³⁹ Ez visszatetszést keltett nemcsak a magyar, de az érintett nemzetiségi hívek körében is, mivel az ógörög nyelv mind a híveknek, mind a papoknak teljesen ismeretlen volt. A püspökség megalakításáról ren-

36 Vö. VÉGHSEŐ – KATKÓ (szerk.), *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez*, 45.

37 A kormány számítása nem jött be. A törvényt csak az ellenzéki obstrukció letörését követően sikerült megszavaztatni, és a hajdúdorogi püspökség megalakulása nem volt semmilyen befolyással. Vö. VÉGHSEŐ, „A Hajdúdorogi egyházmegye felállításának közvetlen előzményei”, 120.

38 A Propaganda Fide Kongregáció csak 1911 második felében értesült a püspökség megalakulásáról. Túlzott jóhiszeműséggel vádolta meg a pápát, és véleménye szerint a püspökség nem a magyar liturgia visszaszorításának, hanem egyenesen terjesztésének lesz az eszköze. A magyar kormány kihasználta X. Piusz korát, megtévesztette, és így sikerült elérnie a püspökség létrehozását. Vö. VÉGHSEŐ, „A Hajdúdorogi egyházmegye felállításának közvetlen előzményei”, 117. A konfliktus a kongregáció vereségével ért véget, a magyar görögkatolikusok viszonya végleg megromlott a hivatallal. Ez feltehetően kihatott arra is, hogy 1940-ben nem sikerült elérni a püspökség joghatóságának újbóli kiterjesztését a visszacsatolt területekre.

39 Az ógörög nyelvet Vaszary primás a római zarándoklatot megelőzően javasolta, tudván, hogy a Vatikán nem fogja elfogadni a magyar nyelvet. A kormány beleegyezése mögött a mozgalom nemzetiségpolitikai élének csökkentése állhatott. Vö. „... minden utamat...”, 32.

delkező bulla három évet adott a papoknak, hogy megtanulják, az ógörög nyelv azonban soha nem honosodott meg széles körben.⁴⁰

A püspökség megalakításának tervéről a román püspökök az 1911 novemberében tartott püspökkari konferencián értesültek. Mivel korábban közölték velük, hogy a püspökség létrehozásához Ferenc Józsefnek személyes érdekei fűződnek, egyhangúlag megszavazták, mindössze annyi kifogásuk volt, hogy a román érsekségből történő átcsatolások előtt egyeztessenek velük. Annak ellenére, hogy a román püspökök már itt megismerhették az átcsatolandó egyházközségek listáját, hivatalosan csak 1912 elejétől kezdtek el tiltakozni.⁴¹ Cecilia Cârja szerint a román késlekedés oka az volt, hogy a románok meg voltak győződve, hogy a pápa nem fogja csorbítani a román érsekség területi épségét.⁴²

1912 elejétől a románok minden téren tiltakozásba kezdtek a püspökség felállítására ellen, és folytatták a bulla kiállítását és a püspökség megszervezését követően is. A püspökök és papok mellett bekapcsolódott a világi elit is, elsősorban a romániai közvéleményt igyekezett felrázni,⁴³ és felvette a kapcsolatot Ferenc Ferdinánd trónörökösével. A püspökök a híveket és a Vatikánt igyekeztek meggyőzni, kezdetben a bulla visszavonásáról, majd annak módosításáról. A tiltakozásnak több formáját használták, memorandumokat és tiltakozó leveleket küldtek,⁴⁴ nagygyűléseket szerveztek, személyesen utaztak Rómába, mint pl. Demetriu Radu⁴⁵ és Vasile Hos-

40 Az 1916-ban Radu nagyváradai püspök által elvégzett felmérés szerint a hároméves túrelmi idő lejártát követően sehol nem használták az ógörög nyelvet. Ahol korábban a szláv nyelvet használták, áttértek a magyarra, a román nyelvű egyházközségek pedig magmaradtak a román nyelv használatával. Vö. CÂRJA, *Biserică și politică*, 159.

41 A püspökkari konferencián Mihályi román érsek betegsége miatt nem vett részt, Radu nagyváradai püspök pedig azt állította, hogy ott csak a püspökség létrehozásának tényét közölték velük, pontos összetételét nem. Álláspontját a bécsi nunciussal szemben is fenntartotta, és amikor szembesítették a tényekkel, magyarázkodásra kényszerült. Vö. VÉGHSEŐ, „A Hajdúdorogi egyházmegye felállításának közvetlen előzményei”, 120.

42 Vö. CÂRJA, *Biserică și politică*, 205.

43 Ennek hatására a romániai sajtó egyöntetűen kiállt az ügy mellett, élesen támadta a Vatikánt és a pápát, kétségbe vonva, hogy joga lenne új püspökséget létrehozni. Vö. CÂRJA, *Biserică și politică*, 187.

44 A helyi tiltakozások szervezésében Radu nagyváradai püspök járt élen. Előre megszerkesztett formanyomtatványt juttatott el az egyházközségekhez, hogy azt aláírva küldjék el a bécsi nunciushoz. Amikor elfogytak a formanyomtatványok, és azokat helyben fogalmzták meg, több esetben magyarul tették, és a hívek is magyarul írták alá. Vö. „... minden utamat...”, 39.

45 Radu püspök is több alkalommal intézett heves kirohanást a püspökség tervezete ellen, amivel kiváltotta a bécsi nuncius rosszallását. Vö. „... minden utamat...”, 35. Hasonlóan nyilatkozott Merry bíboros is, aki szerint a románok minősíthetetlen beadványokat juttattak el a

su püspökök.⁴⁶ A tiltakozó levelek és memorandumok közös eleme, hogy a püspökség mögött meghúzódó politikai érdekekre helyezték a hangsúlyt: a magyar kormány célja a román hívek elnemzettelenítése és a magyar nyelv bevezetése, amely révén a híveket elszakítja a román nemzeti eszmétől.⁴⁷ 1912 májusában Gyulafehérváron tiltakozó nagygyűlést szerveztek, amelyen több mint 20 ezer hívő vett részt. Itt egy a püspökség ellen tiltakozó memorandumot fogadtak el, és megválasztottak egy 50 tagú bizottságot, amelynek feladata a további tiltakozó akció megszervezése és koordinálása volt. Élére Gheorghe Pop de Băsești került, aki felvetette, hogy amennyiben nem sikerül megakadályozni a püspökség megalakítását, a románok térjenek át az ortodox vallásra.⁴⁸ Hasonló gyűlésekre került sor helyi szinten is, elsősorban a nagyváradi püspökség Szatmár és Bihar megyei papjai jártak élen. A gyűlések a román történetírásban nagy hangsúlyt kaptak mint a román lakosság ellenállásának szimbólumai, a valóságban azonban legtöbb esetben csak a helyi pap és politikus vett rajtuk részt.⁴⁹ Ennek ellenére a hatóságok felléptek a résztvevők ellen. Miklósy István hajdúdorogi püspök igyekezett mérséklőleg fellépni, és konkrét lépés előtt kikérte a nuncius vagy a Vatikán véleményét. Csak ezek beleegyezését követően folyamodott retorzióhoz.⁵⁰

A kedélyek a pápai bulla kiadása és a püspökség megszervezése után sem csitultak. Ehhez nagyban hozzájárult, hogy sok esetben az új püspöki adminisztráció sem járt el kellő körültekintéssel, több esetben a pápai bulla szellemiségével ellentétes intézkedéseket is hozott. Az első ilyen jel az volt, hogy a

Vatikánba. Vö. VÉGHSEŐ TAMÁS, „Netzhammer bukaresti érsek és a hajdúdorogi egyházmegye felállítása”, in *Athanasiana* 37 (2013) 123.

46 *Uo.*, 179.

47 *Uo.*, 186. A román tiltakozás érvei sok tekintetben megegyeznek a magyar kormányéival. A magyar kormány is részben azzal indokolta a püspökség felállításának szükségességét, hogy a román püspökségben élő magyar híveket az elnemzettelenedés veszélye fenyegeti.

48 Vö. CÂRJA, *Biserică și politică*, 203. Ezt az érvet többször hangoztatták a püspökök a Vatikánnal szemben, azonban a püspökség létrehozását követően nincs információnk arról, hogy tömeges áttérésre került volna sor.

49 A leggyakrabban említett ilyen gyűlésre 1912 decemberében került sor Szatmárnémetiben és Nagybányán, ahol a beszámolóik szerint minden érintett egyházköztség képviselője részt vett. Memorandumot fogalmaztak meg, amely szerint továbbra is a román püspökséghez tartozónak tekintik magukat. Magyar levéltári források szerint egyik alkalmat sem lehet nagygyűlésnek tekinteni, mivel nem nyilvános esemény volt. Szatmáron egy étteremben, Nagybányán pedig egy román bank székházában tartották, és inkább politikusok, mint papok vettek részt. Vö. „Szatmár vármegye főispánjának jelentése a Miniszterelnökségnek a püspökség elleni gyűlésről”, 1912. december 27. MNL OL, K 26, 1641. csomó, 1915, XXV. tétel. 2855/1912. 61.

50 Jelenlegi információk szerint öt Szatmár megyei és négy székelyföldi paptól vonták meg a kongruát. Vö. CÂRJA, *Biserică și politică*, 216, 224.

püspökség adminisztrálásával ideiglenesen megbízott Papp Antal munkácsi püspök első körlevelét magyarul adta ki,⁵¹ majd Miklósy István püspök kinevezését követően elrendelte, hogy a püspökségi adminisztráció és az egyházi iskolák nyelve a magyar legyen. Ezt a románok jogosan a pápai bulla megsértéseként értelmezték, és újabb bizonyítékát látták annak, hogy a püspökség valójában az asszimiláció eszköze. A román papok folyamatosan jelentettek egykori püspöküknek, így a román politikusok 1914-ig napirenden tartották a parlamentben is a kérdést.⁵²

A magyar és román történetírás eltérő megítéléséről vallanak a püspökség megszervezésekor történt incidensek is. A magyar történetírás nem tulajdonít ezeknek jelentőséget, a román pedig túlhangsúlyozza. A legismertebb az 1913 húsvétján Kismajtényban lezajlott incidens, amikor a püspökség megszervezésével megbízott Jaczkovics Mihály külhelynök korábban érkezvén a faluba, megzavarta a templomban folyó imádkozást. Erre a hívek kivezették a templomból, ő pedig sértve érezte magát és csendőrökkel tért vissza. Dulakodás alakult ki a hívek, és csendőrök között. Az incidens eredményeként a papot és 14 hívét letartóztatták, majd börtönbüntetésre ítélték.⁵³ Jaczkovics fellépését később Csernoch esztergomi prímás is elítélte parlamenti felszólalásában.⁵⁴

4. A hajdúdorogi püspökségbe bekerült egyházközségek kiválasztási szempontjai

A továbbiakban azt próbáljuk körüljárni, hogy melyek lehettek az új püspökségbe bekerült egyházközségek kijelölésénél követett szempontok. Ennek segítségével lehet következtetni a kormányzati szándéokra. Hangsúlyoznunk kell, hogy a rendelkezésünkre álló források segítségével nem rekonstruálha-

51 A pápai bulla szerint az átmenetinek szánt első három évben az egyházközségekben a nyelvhasználat maradt az addigi keretek között. Reakcióként a püspöki körlevelet több esetben visszaküldték, Szaniszlón pedig a pap kezéből kiragadva eltépték. Vö. CÂRJA, *Biserică și politică*, 221.

52 E téren továbbra is Cicio Pop román politikus járt élen. Pl. Cicio Pop interpellációja a hajdúdorogi püspökségben történt visszaélésekről. Vö. *Képviselőházi Napló*, (1914. máj. 14.), 432–437.

53 Vö. CÂRJA, *Biserică și politică*, 225–229. A magyar történetírás legtöbb esetben említést sem tesz minderről, Cârja a pap elítélését az 1894-es Memorandum-perhez hasonlította. Az incidens emlékét a kismajtényi templom falán elhelyezett tábla őrzi.

54 Vö. „A görögkatolikus püspökség felállításáról szóló törvényjavaslat tárgyalása”, *Felsőházi Napló*, (1913. június 20.), 45.

tók teljes alaposággal a kiválasztás szempontjai, így elsősorban az egyházközségek statisztikájából következtetünk rájuk.⁵⁵

Habár korábban a szakirodalom befolyásukat meghatározónak tekintette, Véghseő Tamás meggyőzően érvelt amellett, hogy a püspökség felállításakor nem Csíky Gyula miniszteri tanácsos és nem Melles Emil budapesti görögkatolikus pap tervezetei voltak a döntőek.⁵⁶ Mégis úgy véljük, hogy a tervekben felvetett szempontok és javaslatok befolyásolták az egyházközségek listáját. Mindkét tanulmány keletkezésének ideje bizonytalan.⁵⁷ Anynyi bizonyos, hogy a Melles-tanulmány korábban készült, mint a Csíky-féle. Meglátásunk szerint 1910 folyamán születhettek.⁵⁸ Melles tanulmánya a nemzetiségi nyomásra helyezi a hangsúlyt, és emiatt tartja fontosnak, hogy a magyar hívek kikerüljenek a rutén és román püspökségek alól. Javasata szerint az egyházközségek felének a rutén, felének a román püspökségekből kell kikerülnie.⁵⁹ Az 1900-as népszámlálásnak a hívek anyanyelvére vonatkozó számadatai alapján konkrét javaslatot is tesz összesen 183 egyházközségre: a munkácsi püspökségből 70, az eperjesiből 7, a szamosújváriból 7, a nagyváradiból 52, míg a fogarasi érsekségből 45 egyházközség átcsatolását javasolja, ez utóbbiak mind a Székelyföldön terültek el.⁶⁰ Már ő is felhívta a figyelmet, hogy a felsorolt egyházközségekben a magyar híveknek csak kb. 2/3-a él, azonban a többi, nyelvszigetekben élő magyar hívőnek bele kell törődnie abba, hogy nem kerülhet be a püspökségbe. Javasata szerint a megjelölt területen élő nemzetiségi egyházközségeket is át kellett csatolni.⁶¹ Csíky Gyula Melles tanulmányából kiindulva készítette el tervezetét. Ő is a nemzetiségi püspökségekben történő asszimilációs tendenciákra helyezte a hangsúlyt, de különbséget tett a román és rutén püspökségek között: míg a románban folyt a magyar hívek asszimilálása, a ruténban nem látott ilyen veszélyt. Ennek ér-

55 Új szempontok kerülhetnek elő vatikáni forrásokból, amelyeket nem állt módunkban kutatni.

56 Vö. VÉGHSEŐ, „A Hajdúdorogi egyházmegye felállításának közvetlen előzményei”, 110–112.

57 A dokumentumot közlő Kemény G. Gábor 1912. május előtti-re datálja. Vö. KEMÉNY G. GÁBOR, *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában 1906–1913*, Budapest 1971. V. kötet, 99. dokumentum 484–487.

58 A Csíky Gyula tanulmánya datált, 1910. június 23-i keltezésű, ő már hivatkozik a Melles-tanulmányra.

59 Csíky szerint ez ellen sem a Vatikánnak, sem az érintett püspökségeknek nem lehet kifogásuk, mivel megszabadulnak a magyar hívektől, és még homogénebbek lesznek.

60 Számítása szerint 154.904 hívő kerülne a püspökségbe, de nem sorolja fel tételesen az egyházközségeket.

61 Vö. „Emlékirat a görögkatolikus magyarok részére kérelmezett új egyházmegye alapítása ügyében”, 1910. MNL OL, K 26, 1642. csomó, 1915, XXV. tétel. 1799/1911. 204–207.

telmében javasolta, hogy a román püspökségek alól vegyék ki az összes hívót – számításai szerint 70 ezret –, a rutén püspökségekből – amelyek számításai szerint 170 ezer hívót számláltak – azonban csak a hívők egy részét. Fontosnak tartotta ugyanis, hogy ezek ne váljanak tisztán nemzetiségi területekké. Meglátása szerint a magyar hívek összefüggő területen élnek, és a határ éppen a rutén–magyar–román nemzetiségi határon van. Ki lehet tehát jelölni egy összefüggő területet, ahová csak kevés nemzetiségi hívó kerülne be, a székelyföldieket pedig külön vikariátusságba szervezve csatolnák a püspökséghez. Ő is megfogalmazott konkrét javaslatot az 1900-as népszámlálás alapján, azonban a hívek anyanyelve mellett már a beszélt nyelvet is figyelembe vette. 173 egyházközség átcsatolására tett javaslatot: 7 az eperjesi, 70 a munkácsi, 7 a szamosújvári, 50 a nagyváradi, 1 az esztergomi és 38 a fogarasi püspökségből került volna át.⁶²

A magyar kormány által 1912 áprilisában a Vatikánhoz eljuttatott átíratban tételesen felsorolták a létrehozandó püspökségbe bekerülő települések neveit.⁶³ A bekerült települések kiválasztásával az esztergomi érsek Jaczkovics Mihály hajdúdorogi külhelynököt bízta meg, hogy állítsa össze a püspökség statisztikai adatait, és készítse el az erről szóló térképet. Ehhez az adatokat Ujhelyi Andor miniszteri tanácsos küldte el, feltehetően ugyancsak az 1900-as népszámlálás alapján.⁶⁴ Az elküldött javaslathoz a Vatikán két előfeltételt fűzött, egyrészt az új püspökség teljes anyagi dotációját a magyar kormánynak kellett biztosítani, másrészt az átcsatolásokhoz az érintett püspököknek is beleegyezésüket kellett adniuk.⁶⁵ Mint említettük, már az 1911. novemberi püspökkari konferencián is bemutattak egy konkrét tervezetet, de ennek részletei nem ismertek. A Vatikán Rossi Stockalper bécsi nunciust bízta meg a tárgyalás lefolytatásával. Az első megbeszélésre 1912. február 3-án került sor

62 Vö. „Miniszterelnökségi átírat magyar görögkatolikus hívek számára püspökség felállításáról”, 1910. június 23. MNL OL, K 26, 1642. csomó, 1915, XXV. tétel. 3563/1911. Számításai szerint 200.095 hívó kerülne át, akik közül 154.904 (77%) magyar anyanyelvű, 184.618 (92%) pedig beszél magyarul is. Csiky javasolta, hogy a kiválasztásnál Melles javaslatait vegyék alapul, konkrét adatokért pedig forduljanak a KSH-hoz.

63 Vö. „A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium átírata a Miniszterelnökséghez a létrehozandó püspökség összetételéről”, 1912. április 10. MNL OL, K 26, 1642. csomó, 1915, XXV. tétel. 2382/1912. A névsor a pápai bullában megjelenhez képest egyetlen ponton módosult, míg a kormány javasolta Biharszentandrás (nagyváradi püspökség) bekerülését, ez – számunkra ismeretlen okok miatt – végül is kimaradt a püspökségből. Az 1910-es népszámlálás szerint a településen élő görögkatolikusok kb. 2/3-a vallotta magát magyar nemzetiségűnek, és 85%-uk beszélt a magyar nyelvet is.

64 Vö. SZANTNER, *A hajdúdorogi egyházmegye története*, 149–150.

65 Vö. VÉGHSEŐ, „A Hajdúdorogi egyházmegye felállításának közvetlen előzményei”, 116.

Budapesten, a magyar kormány képviselői mellett részt vettek a rutén püspökök, valamint Radu és Hossu román püspökök. Az érintettek hajlandónak mutatkoztak az egyházközségek átadására, egyedül Radu tiltakozott, és arra hivatkozott, hogy nem ismerik a román érsek álláspontját, emiatt nem nyilatkozhatnak az ügyben.⁶⁶ Később további egyeztetésekre került sor, Vasile Hossu nyilatkozatai alapján azonban ezekre már nem kaptak meghívást a román püspökök.⁶⁷ 1912 márciusában Radu és Hossu püspökök a Vatikánban tárgyaltak. Memorandumot adtak át, amely azoknak az egyházközségeknek a listáját tartalmazta, amelyek átkerülését nem támogatták. Ekkor 18 egyházközség visszatartását szerették volna elérni, a magyar kormány kompromisszum eredményeként beleegyezett, hogy 15 egyházközség továbbra is a román érsekség keretében maradjon.⁶⁸ Cecilia Cârja szerint 1912 folyamán a Vatikán a bécsi nunciust is megbízta egy tervezet elkészítésével. Bavona nuncius tervezete a székelyföldi egyházközségeket nem csatolta volna a püspökséghez, hanem külön ordinárius alatt szervezte volna meg. Ugyanakkor javasolta, hogy vizsgálják felül a korábbi tervezetet, hogy az minél kisebb mértékben érintse a román püspökségeket. Egyetértett a szamosújvári püspökség elcsatolásra javasolt egyházközségeinek listájával, azonban véleménye szerint a nagyváradiól túl sokat kívántak elvenni, és ez nagyon meggyengítené a püspökséget.⁶⁹

Ilyen előzményeket követően jelent meg 1912 júniusában a pápai bulla, amelynek értelmében 162 egyházközség került az új püspökséghez: 8 az eperjesi, 70 a munkácsi, 4 a szamosújvári, 44 a nagyváradi püspökségtől, 35 a fogarasi és 1 – Budapest – az esztergomi érsekségtől. Az 1910-es népszámlálás szerint 215.498 hívő került az egyházmegyéhez, 183.757 magyarnak, 26.823 románnak, 1623 szlováknak, 968 ruténnek, 2509 egyéb anyanyelvűnek val-

66 Vö. „A Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter átirata a Külügyminisztériumhoz az új püspökség felállításáról”, 1912. február. MNL OL, K 26, 1642. csomó, 1915, XXV. tétel. 2855/1911. 30–30a.

67 Vö. „A görögkatolikus püspökség felállításáról szóló törvényjavaslat tárgyalása”, in *Felsőházi Napló* (1913. június 20.), 42.

68 Vö. SALACZ, *Egyház és állam Magyarországon*, 154. A visszamaradt egyházközségek közül nyolc a nagyváradi, három a szamosújvári püspökséghez, négy pedig a fogarasi érsekséghez tartozott. Ezekben az egyházközségekben 11.667 hívő élt, akiknek csak 7,6%-a vallotta magát magyarnak, fele azonban beszélt magyarul is. Vö. „Tanulmány a hajdúdorogi görög szertartású katolikus püspökség revíziójával kapcsolatos teendőkről”, 1913. MNL OL, K 26, 1642. csomó, 1915, XXV. tétel. 1799/1911. 71–79.

69 Vö. CÂRJA, *Biserică și politică*, 91–93. Bavona ugyanakkor javasolta, hogy a püspökség nyelve ne az ógörög, hanem a szláv legyen. Szerinte a papok nem fogják tudni megtanulni az ógörögöt három év alatt, és a magyar kormány az egészet ürügynek szánja, hogy erre hivatkozva továbbra is magyarul misézhesenek.

lotta magát. A magyar görögkatolikus hívek 40%-a nem került a püspökséghez, ezek 2/3-a szláv, a többi román püspökségnél maradt.⁷⁰ A román hívők közül beszélt magyarul 20.714, a többi hívő közül pedig 3383. A magyarul is beszélők aránya 96,4% volt.⁷¹

Az eddig elmondottak alapján nagy vonalakban körvonalazhatók az egyházközsegek kiválasztásának szempontjai. Mindkét magyar tervezet kiindulási pontja az 1900-as népszámlálás volt, a különbség csupán annyi, hogy egyik az anyanyelvet (nemzetiséget), másik a beszélt nyelvet vette alapul. Az összefüggő terület szempontját támasztja alá Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter parlamenti felszólalása, amely szerint csak egyházi és nem nemzetiségi szempontokat vettek figyelembe, ugyanakkor szem előtt tartották a terep- és helyi viszonyokat, hogy kikerekítsék a püspökség határait. Emiatt elképzelhető, hogy román többségű egyházközsegek is bekerülhettek.⁷² Ugyanezt erősíti meg a KSH későbbi tanulmánya, a cél: „összefüggő terület legyen lekerekített határokkal”.⁷³ Ugyanakkor a tanulmányok felhívták a figyelmet egy másik fontos szempontra is, amit a KSH már a századelő óta jelzett: amellett, hogy megfigyelhető volt a magyar hívek elrománosítása, a népszámlálások alkalmával a helyi papok igyekeztek rávenni a híveket, hogy románoknak vallják magukat, és ezt a román többségű területeken a román számlálóbiztosok révén sikerült is elérniük.⁷⁴ Emiatt a valós helyzetet, meglátása szerint, nem az anyanyelv, hanem a beszélt nyelv tükrözi. Az egyházközsegek kijelölésénél ezt vették figyelembe.⁷⁵ Ezt támasztja alá Szabó Jenő, a püspökség felállítását szorgalmazó mozgalom vezetője is, habár hangsúlyoz-

70 Vö. „...minden utamat”, 37.

71 Vö. „Tanulmány a hajdúdorogi görög szertartású katolikus püspökség revíziójával kapcsolatos teendőkről”, 1913. MNL OL, K 26, 1642. csomó, 1915, XXV. tétel. 1799/1911. 71–79.

72 Vö. „A Hajdúdorogi püspökségről szóló törvénytervezet tárgyalása”, in *Képviselőházi Napló*, (1913. június 14.), 112.

73 Amellett, hogy minden püspökség rendelkezett összefüggő területtel, határaik minden esetben csipkézettek voltak, és megfigyelhető bizonyos területi átfedés is.

74 Ismerve az 1900-as és 1910-es népszámlálás céljait, a KSH felvetése nem tűnik életszerűnek. Ha történtek is hasonló esetek, azok semmiképpen nem befolyásolhatták érdemben a népszámlálás eredményeit. Másrészt a püspökség esetén a vitatott egyházközsegek Székelyföldön, Szatmár és Bihar megyében fekvtek, és kevésbé valószínű, hogy tömegével vettek volna részt benne román számlálóbiztosok.

75 Vö. „Tanulmány a hajdúdorogi görög szertartású katolikus püspökség revíziójával kapcsolatos teendőkről”, 1913. MNL OL, K 26, 1642. csomó, 1915, XXV. tétel. 1799/1911. 71–79. Az eljárást hevesen bírálta Vasile Hossu püspök parlamenti felszólalásában. Szerinte egy ilyen kérdést nem lehet csak statisztikai eszközökkel eldönteni, másrészt elfogadhatatlan, hogy alapnak a társalgási nyelvet és ne az anyanyelvet vegyék. Vö. „A görögkatolikus püspökség felállításáról szóló törvényjavaslat tárgyalása”, in *Felsőházi Napló*, (1913. június 20.), 40.

za, hogy az általa vezetett Országos Bizottságot nem kérdezték meg a kérdésben. Sajátos érvelése szerint a társalgási nyelv egyenlő a nemzetiséggel, tehát megfelelően járt el a kormányzat, amikor alapul a beszélt nyelvet és nem az anyanyelvet vette.⁷⁶

Ahhoz, hogy tisztán lássunk a püspökségbe beosztott egyházközségekről, elkészítettük az érintett egyházközségek vallási statisztikáját, kitérve a beszélt nyelvre is.⁷⁷

Ha a hívek nemzetiségi megoszlását vesszük alapul, akkor 85,2% volt magyar nemzetiségű, 12,4% román és 2,3% más, elsősorban rutén és szlovák. Rögtön megállapítható, hogy nem állja meg a helyét a román történetírás azon megállapítása, hogy a püspökségbe elsősorban román többségű egyházközségeket osztottak be, és a cél egyértelműen ezek asszimilálása volt. Ha azonban azt vesszük alapul, hogy a hívek milyen egyházközségekben éltek – magyar vagy román többségű, illetve vegyes⁷⁸ –, akkor azt találjuk, hogy a települések 77%-a volt magyar többségű, 15% román többségű és 8% vegyes. Ez esetben a nemzetiségi arányhoz képest romlik a magyarok aránya, de a települések döntő többsége így is magyar.

A települések korábbi püspökségeit ugyanezen szempontok szerint vizsgálva kiderül, hogy a rutén püspökségek egyházközségei – öt egykori munkácsit leszámítva – abszolút magyar többségűek voltak. A román püspökségek esetében vegyesebb a kép. A szamosújvári püspökség településeinek 50%-a vegyes, de ez statisztikailag torz képet eredményez, mivel csak 4 egyházközségről van szó. A fogarasi érsekség és a nagyváradi püspökség esetében 27-27% a román többségű egyházközségek aránya, a vegyeseké pedig 14% a nagyváradi és 11% a fogarasi esetében. Ezzel tovább romlik a magyar egyházközségek aránya, bár így is mindkét esetben 60% körüli eredményt kapunk.

Az egyházközségek vármegyei beosztása szerint három vitás területet kapunk: a Székelyföldet, Szatmár és Bihar vármegyét. A rutén egyházközségek

76 Vö. SZABÓ, *A görög-katolikus magyarság*, 505–506.

77 A KSH 1913 folyamán elkészítette a magyar görögkatolikusok statisztikáját, azonban településre lebontva csak a be nem került egyházközségek adatait közölte, a bekerültekről csak megyei bontás készült. Vö. „Kimutatás a hajdúdorogi görögkatolikus püspökség területén lakó görögkatolikusokról és a hajdúdorogi püspökségbe nem kebelezett magyar görögkatolikusokról az 1910. évi népszámlálás szerint”, 1913. MNL OL, K 26, 1641. csomó, 1915, XXV. tétel. 285/1912. 86–97. A statisztika elkészítésében alapul az egyházközségeket vettük. A filiák figyelembevételével feltehetően nőne a magyarok aránya, sok esetben román többségű egyházközséghez tartoztak magyar filiák.

78 Román többségűnek azon településeket tekintettük, ahol a magyarok aránya 20% alatti, vegyesnek azokat, ahol 20–60% közötti, magyar többségűnek pedig a 60%-ot meghaladókat.

elsősorban Zemplén, Borsod és Szabolcs megyében terültek el, ezek mindenképpen 100%-hoz közeli eredményt kapunk. A legrosszabb arány Szatmár vármegyében volt, a települések 28% román és 12% vegyes. Mivel nem csatolták át az összes itteni egyházközséget, megoldható lett volna, hogy ezek ki maradjanak az új püspökségből.⁷⁹ Bekerülésük oka feltehetően a fent említett lekerekített határ volt.

A fent elmondottak alapján tudjuk, hogy nem a nemzetiség, hanem a beszélt nyelv volt az alapja a kiválasztásnak. Megvizsgáltuk eszerint is a beosztott egyházközségeket, és teljesen más kép tárul elénk. 5 települést leszámítva a magyarul is beszélők aránya 60% fölött volt, 66%-ban a hívek 100%-a beszélt a magyar nyelvet is. Ez alapján a hajdúdorogi püspökség területe kompakt, abszolút magyar többségű területként tűnik fel.

5. Kísérlet a pápai bulla módosítására

Annak érdekében, hogy jobban megértsük a magyar kormány szándékait az egyházközségek kijelölésénél, röviden ismertetnünk kell a pápai bulla – és a püspökségbe bekerült egyházközségek összetételének – megváltoztatására irányuló törekvéseket.

A pápai bulla megjelenését követően – a román püspökök, valamint Románia, Szerbia és Oroszország heves tiltakozásának hatására – az államtitkár felvetette az egész bulla visszavonását.⁸⁰ Erre nem került sor, de a Vatikán jelezte a román püspököknek, hogy készen áll annak módosítására, és a magyar kormányzat sem zárkózott el.⁸¹ Meglátásunk szerint ennek oka az, hogy 1913 áprilisára a KSH elkészítette a magyar hívek statisztikáját az 1910-es népszámlálás alapján, és ebből világossá vált, hogy a magyar hívek 40%-a, beleértve több magyar többségű egyházközséget, a püspökségen kívül rekedt.

79 Ezt Tisza István miniszterelnök is elismerte 1914. februári parlamenti felszólalásában, amikor kijelentette, hogy a határ kijelölésekor hibák történtek, ugyanis a püspökség keleti határán – Bihar és Szatmár megyében – egy tömbben élő, mintegy 40 ezer hívő 9/10 része román nemzetiségű, és nincs, amiért őket belekényszerítsék a püspökségbe. Vö. „Interpelláció a Miniszterelnökségnek a románokkal folytatott tárgyalásról”, in *Felsőházi Napló*, (1914. február 20.), 254. Tisza ugyanakkor hangsúlyozta, hogy a másik oldalon is történtek tévedések, ugyanis több magyar többségű egyházközség kimaradt, és a pápai bulla revíziója csakis a kölcsönöség elvén alapulhat.

80 Vö. SZANTNER, *A hajdúdorogi egyházmegye története*, 223.

81 Már a hajdúdorogi püspökség felállításáról szóló törvénytervezet parlamenti vitája idején jelezte mind Jankovich miniszter, mind Tisza István, hogy amennyiben hibák történtek, hajlandók azok korrigálására.

A magyar fél feltehetően szerette volna ezeket „megmenteni” a román püspökségektől.⁸²

1913-ban párhuzamosan két tárgyalás kezdődött: egyik – a Vatikán közvetítésével – a pápai bulla módosítása érdekében, másik Tisza István miniszterelnök és a román kisebbség politikai képviselői között, ahol Hajdúdorog kérdése ugyanúgy felmerült. Politikai vonalon 1913 januárjában kezdődtek el a megbeszélések, a románok képviselői egy 11 pontos kívánólistát adtak át, köztük a püspökség ügyét is. Mivel Tisza feltételeit teljesíthetetlennek ítélték meg, a tárgyalások hamar megszakadtak.⁸³ 1913 őszén Tisza ismét találkozott a románok képviselőivel, és kérte, hogy a Román Nemzeti Párt mondjon le a sérelmi politizálásról, fogadja el a dualista berendezkedést, és tekintse a nemzetiségi kérdést rendezettnek. Cserébe elfogadta önálló entitásként a nemzetileg elkülönült román kisebbséget, és hajlandónak mutatkozott a románság integrálására a dualista rendszerbe. Emellett közigazgatási és egyházi rendezést helyezett kilátásba.⁸⁴ Mivel a románok – egyeztetve Ferenc Ferdinánd trónörökösrel – ezt elfogadhatatlan feltételnek tekintették, Tisza engedett követeléseiből, az esetleges megegyezést nem tekintette véglegesnek, és a dualista rendszer megreformálásától sem zárkózott el. A román fél azonban így sem fogadta el a feltételeket. Egyrészt erre biztatta a trónörökös, másrészt egy megegyezés esetén félt saját választóitól is. 1914 februárjában ismét megszakadtak a tárgyalások.⁸⁵ Politikai vonalon utoljára 1915 júniusában került elő a kérdés, amikor – a háborúba való belépés érdekében – Tisza a német kormányon keresztül megüzente a román kormánynak, hogy hajlandó módosítani a püspökség határait. Az 1916-os román betörést követően azonban a kérdés végleg lekerült a napirendről.⁸⁶

Ezzel párhuzamosan egyházi vonalon is megindultak a tárgyalások. 1913 májusában a Vatikán tudatta Raymond Netzhammer bukaresti római katolikus érsekkel, hogy folynak a tárgyalások, és az új határokat Radu püs-

82 Ezt támasztja alá a KSH tanulmánya is, amely kijelenti, hogy hiba volt a határ kijelölésekor a terület kompaktságát és alakosságát szem előtt tartani. Vö. „Tanulmány a hajdúdorogi görög szertartású katolikus püspökség revíziójával kapcsolatos teendőről”, 1913. MNL OL, K 26, 1642. csomó, 1915, XXV. tétel. 1799/1911. 71–79.

83 Vö. SZANTNER, *A hajdúdorogi egyházmegye története*, 220.

84 A magyar fél minden esetben hangsúlyozta, hogy revízióra csakis a viszonyosság elve alapján kerülhet sor.

85 *Uo.*, 221–222.

86 *Uo.*, 227.

pökkel egyeztetve fogják kialakítani, azonban probléma, hogy a románok sem rendelkeznek pontos statisztikákkal, és bizonytalanok egyes egyházközségek megítélésénél.⁸⁷ 1913 decemberében a román püspökök memorandumot juttattak el a bécsi nunciushoz, amelyben konkrét javaslatokat tettek a revízióra. A magyar kormány nem zárkózott el ennek részleges teljesítésétől. Ekkor 32 egyházközség átcsatolását kérték, ezek közül 21 a nagyváradi, 4 a szamosújvári püspökséghez és 7 a fogarasi érsekséghez tartozott. Itt összesen 37.125 hívő élt, akik 47,8%-a magyar nemzetiségű, 87%-a pedig magyarul is beszélő volt. A magyar kormány ezek közül magyar tudás alapján hajlandónak mutatkozott visszaadni 20 egyházközséget, 15 a nagyváradi püspökséghez és 5 a fogarasi érsekséghez tartozott. Cserébe 26 egyházközséget kért, ezekből 11 a nagyváradi, 10 a szamosújvári, és 6 a fogarasi érsekséghez tartozott. Az anyanyelv figyelembevételével 23 egyházközséget voltak hajlandóak visszaadni: 16 a nagyváradi, 1 a szamosújvári püspökséghez és 6 a fogarasi érsekséghez tartozott, cserébe kértek 27 egyházközséget, 11-et a nagyváradi, 9-et a szamosújvári és 7-et a fogarasi érsekségtől.⁸⁸ 1914 februárjában ismét tárgyalásokra került sor, a román püspökök azonban elégedetlenek voltak a magyar fél ajánlatával, és a tárgyalás ezúttal is eredménytelenül végződött.⁸⁹

Annak ellenére, hogy a két fél álláspontja meglehetősen közel állt a visszaadandó egyházközségek tekintetében, a tárgyalások minden téren kudarcot vallottak. A román történetírás⁹⁰ a legfőbb okot abban látja, hogy a magyar fél elzárkózott a revíziótól, a magyar történetírás pedig abban, hogy a román fél elzárkózott a viszonyosság elvétől.⁹¹ Ez utóbbi szempont valóban szerepet játszhatott a kudarcban, mivel a magyar elképzelés szerint a viszonyosság elve alapján kért egyházközségek a román érsekség területének belsejében, elsősorban városokban feküdtek. Az elképzelés az lett volna, hogy az elegendő számú magyar hívővel rendelkező települések hozzanak létre önálló egyházközségeket, és azokat csatolják Hajdúdorog-

87 Vö. VÉGHSEŐ, „Netzhammer bukaresti érsek”, 123.

88 Vö. „Tanulmány a hajdúdorogi görög szertartású katolikus püspökség revíziójával kapcsolatos teendőkről”, 1913. MNL OL, K 26, 1642. csomó, 1915, XXV. tétel. 1799/1911. 71–79.

89 Vö. CÂRJA, *Biserică și politică*, 236–238. Magyar források szerint ekkor 19 egyházközség átadását javasolták cserébe 11 egyházközségért. Vö. „Miniszterelnökségi átirat a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszterhez a pápai bulla revíziója kapcsán”, 1914. január 6. K 26, 1641. csomó, 1915, XXV. tétel. 144/1914. 14, 17, 19.

90 C. Cârja mellett ugyanezt vallja M. Bucur is. Vö. BUCUR, *Din istoria bisericii greco-catolice*, 39.

91 Vö. „...minden utamat...”, 43.

hoz.⁹² Ez esetben már nemzetiségpolitikai és asszimilációs szempontokat helyeztek előtérbe.⁹³

Ugyanakkor voltak olyan elképzelések, amelyek nem támogatták a revízió ötletét, és eleve azt javasolták, hogy olyan ajánlatot tegyenek a román félnek, amelyet biztosan visszautasít. A meglátás egyik indoka szerint ugyanis a következő népszámlálás adatfelvétele során a román hívek aránya felére vagy harmadára fog csökkenni, és nem lesz szükséges ezen egyházközségeket visszaadni.⁹⁴ A KSH szerint Hajdúdorog pozitív hozadékként a hívek már vállalhatják magukat magyarnak. Egy másik, ugyancsak KSH-hoz köthető elképzelés szerint azzal lehetne kisiklatni a revíziót, ha a román félnek azt ajánlják, hogy csak a román hívek visszatérését teszik lehetővé, nem magának az egyházközségnek a visszatérését, a templom és az egyházközség vagyona tehát továbbra is a hajdúdorogi püspökségben maradna.⁹⁵ Habár voltak olyan elképzelések is, hogy csatolják át az összes magyar többségű egyházközséget, ezt nem tartotta célravezetőnek a KSH, mivel így a rutén püspökségek is nemzetiségi püspökséggé válnának, és visszaszorulna a jelenleg vezető szerepet vivő, elmagyarosodott papi és tanítói elem, ez pedig hosszú távon a nemzetiségi mozgalom megjelenéséhez vezethet.⁹⁶ A

92 Az elképzeléssel szemben érvként hozták fel, hogy ez nagyon megterhelő lenne a költségvetésre nézve. Vö. SZANTNER, *A hajdúdorogi egyházmegye története*, 223.

93 A KSH szerint erre amiatt is szükség van, hogy „az intelligensebb magyar elemet az elmáradottabb oláhság befolyása alól felfüggeszük”. „Tanulmány a hajdúdorogi görög szertartású katolikus püspökség revíziójával kapcsolatos teendőkről”, 1913. MNL OL, K 26, 1642. csomó, 1915, XXV. tétel. 1799/1911. 71–79.

94 Vö. „A KSH igazgatójának levele az Miniszterelnökséghez az átcsatolt egyházközségek statisztikájáról”, 1913. május 29. MNL OL, K 26, 1641. csomó, 1915, XXV. tétel. 2855/1912. 84–85. Ez esetben is javasolták, hogy a román érsekségben hozzanak létre önálló magyar egyházközségeket, és csatolják Hajdúdoroghoz.

95 Meglepő, hogy a román fél hasonló taktikában gondolkozott, annak ellenére, hogy végig bízott a revízióban és abban, hogy az összes egyházközséget visszakaphatja. A cél az volt, hogy minden egyházközségben hozzanak létre román egyházközségeket, és a korábbi egyházközség vagyonát hátrahagyva a párhuzamosan létrehozott román egyházközség térjen vissza a román érsekséghez. Vö. „După publicarea bullei odioase” in *Cultura Creștină*, (1912. szept. 10.), 390. Alexandru Rusu későbbi nagybányai püspök ezt külön meg is ideologizálta. Arra hivatkozva, hogy a román liturgia külön rítus, és hogy a Vatikán nem szokta egy püspökségen belül keverni a rítusokat, a románok részére szükséges külön egyházközségeket felállítani. Vö. „Ritul românesc”, in *Cultura Creștină*, (1912. szeptember 10.), 415.

96 Vö. „Kimutatás a hajdúdorogi görögkatolikus püspökség területén lakó görögkatolikusokról és a hajdúdorogi püspökségbe be nem kebelezett magyar görögkatolikusokról az 1910. évi népszámlálás szerint”, 1913. MNL OL, K 26, 1641. csomó, 1915, XXV. tétel. 2855/1912. 86–97. Ez ellen tiltakoztak a rutén papok is, mivel meglátásuk szerint ők nem viszonyulnak ellenségesen a magyar hívekhez, ugyanakkor szerintük az államnak sem érdeke, hogy a román és

revízió elmaradása esetére azt javasolták, hogy alkalmazzák a reciprocitás elvét: Hajdúdoragon belül a román egyházközségekben engedélyezzék a román nyelvű liturgiát olyan mértékben, amilyen mértékben érvényesül a magyar a román érsekségben.⁹⁷ Meglátásunk szerint ez az elv magyarázza a püspökség felállításakor alkalmazott „kikerekítés” elvét és román többségű egyházközségek átcsatolását.

6. Következtetések

Az eddig elmondottak alapján egyértelműen kijelenthető, hogy a magyar hívek nagy száma miatt az önálló püspökség és az ezzel járó lelki igények jogosak voltak. Mindez még elfogadhatóbb a 19. század végére kialakult nemzetiségi egyházak körülményei között. A román egyház hangsúlyosan fel is vállalta, és egyes esetekben előtérbe helyezte a nemzeti jelleget a katolikus jelleggel szemben.⁹⁸

Részben a mozgalom hibájából a jogos igényre rátelepedett a korabeli politikai és kormányzati elképzelés. Egyrészt a magyar liturgia bevezetésében a kormány a magyar nyelv terjesztésének eszközét látta, másrészt megítélése szerint a magyar hívek nemzetiségi nyomásnak vannak kitéve, sőt a román egyházzrészben folyik a hívek asszimilációja. Emiatt sürgette az egyházat, hogy tegyen lépéseket a hívek megmentése – korabeli kifejezéssel élve –, elnemzettelenítése ellen.⁹⁹ Idővel belátta, hogy a magyar liturgia kérdésében a Vatikán nem fog engedni, így visszatért a püspökség kéréséhez. A püspökség megszületésének körülményei azonban igazolták a korabeli – és a román történetírásban napjainkban is élő – vélekedést, hogy a kormányzat politikai eszközt is lát benne. Meglátásunk szerint a püspökség egyszerre volt egyházi intézmény és politikai eszköz.

szerb egyház mellé egy harmadik nemzetiségi egyház is létrejön. Vö. SZANTNER, *A hajdúdorogi egyházmegye története*, 228.

97 Vö. „KSH kimutatás a hajdúdorogi püspökség észak-keleti részéről” 1913. december 12. MNL OL, K 26, 1641. csomó, 1915, XXV. tétel. 2855/1912. 321–322.

98 Ezt hangsúlyozta Vasile Hossu püspök is felsőházi beszédében, amikor kiemelte, hogy azáltal, hogy az egyház a román nyelvet használja, nemzeti egyházzá vált. Vö. „A görögkatolikus püspökség felállításáról szóló törvényjavaslat tárgyalása”, in *Felsőházi Napló*, (1913. június 20.), 40.

99 Melles Emil ezt úgy fogalmazta meg, hogy: „a magyar kormány elementáris kötelessége [cselekedni], hacsak nem akar vereséget szenvedni saját határain belül”. Vö. „Emlékirat a görögkatolikus magyarok részére kérelmezett új egyházmegye alapítása ügyében”, 1910. MNL OL, K 26, 1642. csomó, 1915, XXV. tétel. 1799/1911. 204–207.

Források hiányában pontosan nem rekonstruálható, hogy hogyan is történt a püspökségbe bekerülő egyházközségek kijelölése, azonban a főbb szempontok így is felfejthetők. Alapként az 1900-as népszámlálás statisztikáját használták, a kiválasztási szempontokat pedig Csíky Gyula és Melles Emil tervezeteiben véljük felfedezni. A kiválasztásnál fontos szempont volt a román és rutén egyházzrész megítélése közötti különbség, célként az fogalmazódott meg, hogy míg a román egyházközségekből az összest, addig a rutén egyházzrészről csak a Felső-Tisza mentén összefüggő tömbben élők egy részét szakítsák ki. Szakmaiatlan módon nem az anyanyelvet – a nemzetiséget –, hanem a beszélt nyelvet vették alapul.¹⁰⁰ Az így beosztott egyházközségek híveinek 96,4%-a beszélt magyarul is, a beosztással szemben nemigen merülhetnek fel ellenérvék. Ha csökken is az arány az anyanyelv figyelembevételével, a döntő többség így is megmarad. Ugyanakkor cáfolható mind a korabeli, mind a román történetírásban napjainkban is élő nézet, miszerint a román érsekségből kiszakított egyházközségek román többségűek voltak, és az új püspökség elsődleges célja az asszimiláció volt. A több mint 26 ezer hívő kb. 1/3-a vegyes vagy román többségű településeken élt, elsősorban Szatmár és Bihar megyében, valamint a Székelyföldön. A Székelyföldet leszámítva, amely ebben a tekintetben szórványnak tekinthető, a települések egy tömbben helyezkedtek el, és megoldható lett volna egy optimálisabb kijelölés. A földrajzi viszonyok figyelembe vételének érve, akárcsak a „lekerekítése”, nem meggyőző, hiszen sem a korábbi püspökségek, sem Hajdúdorog térképe nem ilyen.

A püspökség megalakításával kapcsolatban kiemelendő, hogy létrehozását követően – egyházi körökben szokatlan módon – máris felmerült az alapító bulla módosításának szükségessége. Erre feltehetően a nemzetközi és román tiltakozás hatására szánta el magát a Vatikán. Ugyanilyen meglepő, hogy a magyar kormány is azonnal pozitívan reagált a felvetésre, hiszen a püspökség határait saját érdekeinek megfelelően jelölte ki, habár voltak egyeztetések a román püspökökkel. Meglátásunk szerint a kormányzat két ok miatt mutatott hajlandóságot a módosításra: egyrészt ekkorra a KSH feldolgozta a görögkatolikusok statisztikáját az 1910-es népszámlálás alapján, amely ki-domborította, hogy fontos magyar többségű egyházközségekkel egyetemben

100 A KSH igazgatója is elismerte, hogy amiatt választották ezt a szempontot, mivel ez kedvezőbb volt a magyarok számára. Vö. „Tanulmány a hajdúdorogi görög szertartású katolikus püspökség revíziójával kapcsolatos teendőkről”, 1913. MNL OL, K 26, 1642. csomó, 1915, XXV. tétel. 1799/1911. 71–79. Ez kétségbe vonja korábbi állításukat, hogy a népszámláláskor felvett adatok nem térkötik a valós helyzetet a román papok aknamunkája miatt.

a hívek 40%-a kimaradt a püspökségből. Egy másik érv az lehet, hogy ekkor zajlott Tisza István miniszterelnök és a román kisebbség közötti tárgyalások egy újabb fordulója, ahol ugyancsak hangsúlyosan jelent meg Hajdúdorog revíziójának kérdése.

Annak ellenére, hogy mindkét fél hajlandónak mutatkozott a revízióra, és az álláspontok közel is álltak egymáshoz, az mégis elmaradt. Ennek döntő oka az lehetett, hogy a magyar fél csak a viszonzosság elve alapján volt hajlandó a revízióra, ez pedig elfogadhatatlan volt a román fél számára. A magyar elképzelés ugyanis az volt, hogy az átadott egyházközsegekért cserébe a román érsekség belsejében – elsősorban erdélyi városokban – hoznának létre önálló magyar egyházközsegeket, és ezeket csatolnák Hajdúdoroghoz. Az elképzelés megvalósulása esetén tovább domborították volna a püspökség politikai jellegét, a létrejövő szigeteknek mindenképpen asszimiláló szerepet szántak, amelyet az állam hathatós anyagi eszközökkel is támogatott volna.¹⁰¹ A nagyszabású terv gyors kivitelezése nem volt lehetséges, és nagyon megterhelő lett volna az állami költségvetésre is. Másrészt ezzel a módszerrel sem lehetett volna az összes magyar hívőt átcsatolni. Meglátásunk szerint a bulla revíziójának elmaradása a magyar félnek is megfelelt. A magyar kormány ezáltal akarta kikényszeríteni a reciprocitás elvének alkalmazását és biztosítani a magyar nyelvhasználatot a magyar hívek számára.

Ez ugyanakkor adalékul szolgálhat az állam – egyház és állam – nemzetiség viszonylatban is. Tisza miniszterelnök ugyanis a paktumtárgyalások alkalmával először ajánlotta fel a román kisebbség számára az önálló entitásként történő elismerést. Ez egy új modell kialakítását is felveti, ahol az államhatalom és a kisebbségek között nem egyoldalú a viszony, hanem egyféle egyezség alapozza azt meg, és a nemzeteszmé elfogadásáért cserébe bizonyos közigazgatási és egyházi jogokat kaphat a kisebbség. Az együttműködés alapja a reciprocitás elve lenne. Ez a hajdúdorogi püspökség revíziója kapcsán felsejlő modell látszik visszaköszönni, amikor teljesen más helyzetben és körülmények között a magyar kormányzat államhűségért cserébe ugyancsak nyelvi, kulturális jogokat ajánlott fel a kisebbségeknek. A nemzetiségpolitika alapja – ekkor már Romániával szemben – ugyancsak a reciprocitás elve volt.

101 A pap fizetését és a templom felépítését az állam vagy az illető város vállalta volna.